

Елка Трифонова-Шнайдер /
Elka Trifonova-Schneider

ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА И ВОЕННОПЛЕННИЧЕСКИТЕ ЛАГЕРИ В ГЕРМАНИЯ. ОСНОВНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ

The First World War and the Prisoner of War Camps in Germany. Main Features

Abstract: The First World War was the most dramatic event for humanity in the early decades of the twentieth century. The armed conflict, which has been going on for more than four years, has had immeasurable economic consequences, territorial claims, social upheavals and ideologies. It leaves a fateful and irreparable impact on people's lives and future generations. With the outbreak of the war, there is also the appearance of many prisoners of war. A massive phenomenon for the Entente and Central Powers. The largest number of prisoner of war camps were formed on the territory of the German Empire. Structurally, the camp system was organized according to the clauses and international legal norms of 1899 and 1907. As a content, it reflected the bureaucratic and moral essence of the ruling military and administrative authorities of the German Empire.

Keywords: First World War, German Empire, Hague Agreements, prisoner of war, prisoner of war camp, convention.

В зората на XIX век, след сражението край Лайпциг, познато в историческата наука с името *Битката на народите*, европейските монарси се заклеват: „Никога повече война“¹. Огромният брой жертви, материалните щети, териториалното опустошение провокират монарсите да се замислят за разрешаване на конфликтите чрез преговори и дипломация. През 1814 г. столицата на Австрия е домакин на представителен дипломатически конгрес, свикан, за да начертае новите политически граници в Европа след 10-годишните военни сражения, водени от Наполеон Бонапарт². На конгреса не се провеждат пленарни заседания. Дискусиите и обсъжданията протичат под формата на „неофициални“ дипломатически разговори и на „официални“ вечерни балове, блестящи приеми и приятелски срещи. Във Виена аристократическият и дипломатическият елит изразяват това „ново“ търсене на консенсус и легитимност. Проектира се постигането на мир в Европа за следващите четиридесет години.

Десет десетилетия по-късно „два изстрела“ обявяват началото на най-мощния, кръвопролитен и разрушителен в историята на човечеството военен

конфликт – Първата световна война. Голямата война е следствие от специфичните проблеми, породени от историческото време, от политическите възгледи и икономическите перспективи на европейските държави – големи и малки.

Войната като логически резултат от цялостното развитие на международните отношения в края на XIX и началото на XX век е израз на непрозорливостта на европейска дипломация и на стремежа към нова конфигурация на света, тя е вид империалистическа „стратегия за развитие и оцеляване на европейските народи“³. Пожарът, пламнал в Европа, се разпространява в Африка, Близкия изток, Тихия океан, Китай, Америка. В него участват над 70 млн. войници, от които 60 млн. европейци от приблизително 40 държави. По време на бойните действия загиват повече от 10 млн. души, ранените са ок. 20 млн. – 3,5 млн., от които остават инвалиди, т.е. два пъти повече са жертвите от всички водени по света войни между 1790 и 1913 г.⁴.

Парижката мирна конференция и Версайската система от договори слагат края на Първата световна война. Утвърждават победата на Антантата и поражението на Централните сили. Мирните договори за жалост не изпепеляват социално-емоционалните последствия от ужасите на войната в живота на хората – воюващи и невоюващи, победени и победители, мъже, жени и деца.

Повече от 100 години след края на Първата световна война и на Парижката мирна конференцията научният интерес към този световен катаклизъм не стихва. Актуална и бъдеща интерес в историографията на войната е темата за военнопленническите лагери и всекидневието на пленените. Представеното изследване е опит да се очертаят основните моменти по създаването и организацията на лагерите за пленници в Германия в периода на Световната война.

Конвенционално проблемът за военнопленниците в Германския райх се поставя на дневен ред още след Френско-пруската война (1870 – 1871). Прелиминарният договор от 26.02.1871 г. формира начина за справяне с военнопленниците, ранените, както и с гражданите, попаднали в чужди територии⁵.

През 1874 г. в Брюксел се провежда конференция по въпроса за воденето на война и отношението към пленниците. В нея активно участва руският император Александър II. Съвещаващите се изработват „Проект за международна декларация относно законите и обичаите при война“ („Projet d'une Déclaration internationale concernant les lois et coutumes de la guerre“). В основата на проекта заляга *Кодексът на Ливер*⁶. Конференцията не постига особени резултати, но тя дава тласък за приемането на бъдещи споразумения за правата на пленените по време на война.

Първата световна война поражда пленничеството като обстоятелство с неизмерим обхват, съдържание и последствия. Най-много лагери за пленени се изграждат на територията на Германската империя. Враждуващите страни и техните военни щаботове през лятото на 1914 г. са уверени, че войната ще бъде кратка. Германското военно ръководство предвижда „блицкриг“ – светкавична война, която да трае 12 седмици. Ако войната започне през есента, войниците да се завърнат по домовете си за Коледа. Ходът на войната разкрива

заблудите, с които е пропит планът „Шлифен–Молтке“. А развоят на бойните действия показва, че действителността е много по-различна от планирането и че на практика Германия е принудена да импровизира от самото начало на конфликта⁷.

В края на август 1914 г. в сражението край Таненберг са пленени 92 000 руски войници. Този факт поставя началото на истинско движение на народи в лагерите, нещо което не може да се предвиди предварително⁸. Направените разчети на германското военно ръководство за броя на военнопленниците, които трябва да бъдат настанени за „кратко време“ в лагери, е максимум 160 000 души⁹. Военните власти се позовават на опита си от Френско-пруската война. Точна статистика за пленените през Първата световна война не може да бъде направена. Оценките са приблизителни. При около 60 млн. войници (европейци) 10% са пленени. Изчисленията за военния период са от 6,6 до 8 млн. Германия и Русия имат най-много военнопленници към края на 1918 г. – съответно 2,4 и 2,25 млн.¹⁰.

По време на Голямата война създаването на затворнически лагери и отношението към военнопленниците – войници, офицери, цивилни – категорично е регламентирано от Международните споразумения от 1899 и 1907 г. Това са първите многостранни договори, които разглеждат воденето на сухопътна война, разоръжаването, законите на войната, военните престъпления, хуманното отношение към пленниците. Прилагането на разпоредбите на международното право на практика е изключително трудно за участващите в конфликта държави¹¹.

Формирането на германската лагерна система не е монолитна сграда от здраво споени елементи. Нейната военно-административна структура се развива и променя в зависимост от фактори и аспекти, продиктувани от военните действия, социално-икономически проблеми и, не на последно място, от епидемиите в продължение на четири години. В началото на войната дейността по организирането на лагери за пленници е особено активна, в нея участват административни органи и военни служби от всички федерални провинции на империята. Пруското военно министерство постановява, че на Отдела за настаняване трябва да бъде поверено решаването на всички въпроси, свързани с вражеските военнопленници.

За пленените войници на фронта и непосредствено до него е натоварено да отговаря върховното командване на армията. Разпределението на правомощията между военните министерства, корпуси, щаботове, командири на лагери и административни ведомства не е еднакво регулирано в цялата империя. От 1915 г. в Берлин започват регулярни срещи с представители на Прусия, Бавария, Саксония, Вюртемберг, Баден и др., за да се хармонизира лагерната организация в цялата държава.

Централизацията на затворническите лагери е сложен и труден¹² процес, който е перманентен за целия период на бойните действия. Практически всички въпроси се решават по места от властите на военните корпуси, гарнизони,

полигони, общинските упълномощени ръководства, командирите на лагери, управителите на медицинските служби, болници и т.н. Може да се обобщи, че част от специфичните проблеми в лагерите са поверени на компетенцията, уменията и морала на съответните командири, което предполага положителни действия, но не изключва и произвол.

Съществен елемент от структурата на лагерната система е контролът. По съдържание той е „вътрешен“ и „външен“. На територията на Германския райх контролът се осъществява от военното министерство в Берлин, което събира всички статистически данни за централното разпределение на военнопленниците, състоянието на лагерните съоръжения, медицинското обслужване, лична информация, специални събития, трудови злоупотреби, смъртни случаи и други. Вътрешният контрол преследва няколко цели: 1) предоставяне на информация съгласно международните спогодби; 2) компетентна реакция по повод оплаквания и жалби на чужди правителства и международни организации; 3) осъществяване на дисциплинарни мерки в лагерите.

Външният контрол се основава на принципите на международните спогодби. Решаваща роля при неговото извършване изпълняват дипломатическите представителства на държавите, запазили неутралитет по време на войната, Международният червен кръст, някои дипломатически мисии и представителства, например Испанското посолство в Берлин представлява интересите на френските и руските лагерници. От 1914 до 1917 г. САЩ осъществяват същата мисия за британските, сръбските и румънските войници, попаднали в пленнически лагери. Швейцарската легация защитава правата на италианските пленници. Функцията на неутралните държави е не само да предават ноти и доклади, те посещават лагерите по време на свои обиколки, които са официално одобрени от германските власти и са детайлизирани от генералните командвания и отговорниците на лагери, болници, работни места. При неблагоприятни инспекции и негативни отчети дейността на представителите на неутралните държави по отношение на военнопленническите лагери е ограничавана¹³.

Все пак проверките на държавите „покровителки“ имат и положителен ефект – създава се редовна система за инспекция и контрол по отношение на военнопленниците в рамките на международните договорености в периода на Световната война. Механизмът е работещ и гарантира минимална възможност за дисциплина, надзор и санкции.

В годините на войната в Германската империя са създадени 96 военнопленнически лагера за мъже и 80 офицерски¹⁴. Тяхната инфраструктура и оборудването им в отделните провинции и армейски корпуси са различни като качество и съдържание. Като цяло изграждането на лагерите преминава от импровизирани палатки, дървени бараки и каменни постройки до строеж на лагерни комплекси. Лагерът Графенвюр (*Grafenwöehr*) е най-големият за военнопленници в Бавария и се състои от три пространствено разделени зони: лагер конюшня, лагер колиба и рота на гражданските затворници. Лагерът ко-

нюшния всъщност представлява преустроени конюшни, където затворниците първоначално спят на пода върху сламени чували, а по-късно – на дървени пейки¹⁵. Такава е картината на първите лагери в Хесен, Вюртемберг, на Вестфалските лагери в района на Седми армейски корпус, в Мекленбург-Шверин, Бавария и другаде.

Великото херцогство Баден през есента на 1914 г. също настанява военнопленници и ранени войници в импровизирани бараки и постройки. Едва в началото на 1915 г. започна строителството на лагери в Ращат, Карлсруе, Манхайм. На 1 юни 1915 г. Градският съвет в Манхайм, председателстван от д-р Теодор Куцер и заместник-кметовете Едуард Холендер и д-р Юлий Финтер, единодушно и безвъзмездно прехвърлят по-голямата част от стария параден плац (площад) и част от имот № 1081 в 9-и пясъчен участък (*Sandgewann*) на Военното управление за строеж на затворнически лагер. По предварителни разчети строителните разходи са приблизително 1 200 000 марки. Затворническото съоръжение е изградено на принципа на квадратите и се състои от лагерна сграда за военнопленниците, бараки за охраната и лазарет (военна болница)¹⁶.

Лагерът Кведлинбург (*Quedlinburg*)¹⁷ в Саксония е построен в края на 1914 и началото на 1915 г. Състои се от 48 затворнически бараки и три сателитни лагера. Според швейцарския инспектор на Международния комитет на Червения кръст Ойгстер (*Eugster*), бараките са добре изградени, проветрени и отоплени, а всеки затворник има сламен дюшек и две одеяла. Душовете и ваните са в добро състояние. Инспекторът е особено впечатлен от санитарно-хигиенните мерки в лагера. Болниците за Ойгстер са добре оборудвани, а ранените затворници са обгрижвани като германските войници, което съответства на Женевската конвенция¹⁸.

В град Мешеде (*Meschede*), Зауерланд, е изграден голям лагер за военнопленници от Антантата. Площта му е 200 x 500 м и върху нея са разположени 102 сгради. Целият затворнически комплекс е ограден с дървена ограда и бодлива тел. През нощта се осветява с лампи. В стражевите кули е разположена охраната, а на позициите – гаубици (артилерийски оръдия). Вътре в лагера има поща, лечебница, различни работилници за услуги, болница, дори развлекателни съоръжения и параклис¹⁹.

Съставна част от лагерните съоръжения са санитарните и лечебните помещения. В новопостроените, а също и в реконструираните лагери се обособяват стаи за дезинфекция, тоалетни и бани. Създават се условия за къпане на всеки затворник поне веднъж седмично, както и възможност за смяна на бельо и облекло. Медицинските грижи са поверени на лагерните болници и на медицински персонал, а при възможност се назначава и лекар. Лекарите са предимно военнопленници. Поради заплахата от епидемии от холера и тиф (*Typhus exanthematicus*) през зимата на 1914/15 г. се провеждат редовни и превантивни прегледи. В медицинска карта се вписват всички данни от леченията и за здравословното състояние на всеки военнопленник²⁰.

Цялостният санитарно-хигиенен и медицински надзор се осъществява от Военно-медицински инспекторат. Основна задача на инспекторите е да обикалят, проверяват и контролират лагерната хигиена, болниците, лазаретите и здравето на затворниците. Резултатите, данните, санкциите и забележките се докладват на върховното командване.

Паралелно със строежа на сгради през 1915 г. разширени и подобрили социално-битовите елементи в лагерите на Германската империя. От първостепенна важност е зачитането на религиозната принадлежност и по тази причина в затворническите помещения се организират молитвени стаи, бараки се превръщат в параклиси според вероизповеданията на военнопленниците. Назначават се духовници съобразно националността, а също и немски свещеници. Литургията се извършва всеки ден, а в неделя два пъти – сутрин и вечер²¹. В големите лагери се проектират и изграждат гробища, където се извършват погребалните ритуали за починалите военнопленници. Религиозната грижа е под опеката на Международния деноминационен комитет за помощ и пастирска грижа за затворниците. Активна дейност развиват религиозни мисии, висши духовници от различните конфесии²².

Важен компонент от затворническия живот е „лагерната култура“. Нейна външна изява е строежът на спортни съоръжения, поставянето на уреди за гимнастика, тенис кортове (предимно в лагерите за офицери), уреждане на помещения за обучение, библиотеки и други. Като смисъл и духовност лагерната култура е обект на изследване от гледна точка на ежедневието на живота в лагерната система на Райха. Целта е да покаже хуманното отношение към военнопленниците, да се демонстрират спокойствие и толерантност, хармонични отношения съобразно международните договорености. Всъщност тази „благородна“ идея не променя и не облекчава съдбата на пленените. Тя е пропагандна от политически интереси и пропагандни стремежи²³.

Последствията от военната ситуация и продължителността от войната диктуват промени в общественоекономическото развитие на страната. В Германския райх по време на Голямата война ресурсите са силно ограничени. Милиони немски мъже са мобилизирани в армията и флота, което има значителни последици за развитието на икономиката и селското стопанство. „Гладната зима“ (1916 – 1917) задълбочава проблема с недостига на храна и продоволствия. Търсенето на нова работна ръка е наложително и използването на военнопленниците като работна сила се превръща в принудително наложено на стратегия за оцеляване икономиката на цялата империя²⁴.

Член 6. от Хагската конвенция от 1907 г. гласи: „Държавата има право да наема военнопленници според техният ранг и способности като работници. Тази работа не трябва да бъде прекомерна и не трябва да е свързана с военно предприятие“²⁵. Необходимостта от трудова повинност на пленените войници поражда диференциация на лагерната организация и живот. Трудовата „служба“ се разделя на работа в основния лагер и извън него в промишлеността, услугите, рудодобива, селското стопанство. Подборът на затворниците за работа

е съобразно тяхната професионална квалификация, физическо и здравословно състояние, трудовите им умения. Дейността в лагера се състои в изравняване на терени, ограждане на площи, строителни работи по разширяване и поправяне на бараките, разтоварване на възлища, помощ в кухнята, пералнята, дезинфекционна и санитарна работа. Пленените войници с професия – шивачи, обушари дърводелци – извършват всички ремонти на лагерното оборудване, вкл. шивашки и обушарски услуги. Трудовата повинност на военнопленниците в лагера е насочена преди всичко към намаляване на разходите и осигуряване на ред и дисциплина²⁶.

Разпределението и използването на военнопленниците като работници очертава друг образ на лагерната система. Основните лагери от 1916 г. са предназначени за нови военнопленници, болни или неработоспособни. Военното ръководство на главния лагер се превръща в контролен и координационен орган на трудовите команди. Част от отговорностите по сформирането на работните отряди военната администрация делегира на работодателите от индустрията и селското стопанство, на общините и местните власти, като например определяне на работните задачи, настаняване в колективни жилища, организация на охрана и транспорт до местоработата, изхранване, заплащане, идентификация чрез носене на затворнически номер. Задължение на всеки работодател е да осигурява храната и сигурността на пленниците и да се грижи за намаляване на риска от бягство. Храната трябва да бъде съобразена с принципите в лагерите – изобилна и засищаща според вида дейност. Храненето е три пъти дневно – сутрешно, обедно вечерно. „Новите“ правила създават предпоставки за своеобразни организационни форми на дейност и съществуване.

Например в частното имение Нойенхоф (*Neuenhof*), намиращо се недалеч от град Люденшайд (*Lüdenscheid*) по горното течение на реката Елшпехбах (*Elspebach*), отговорността по набиране на пленени войници е поверена на инспектор Фриц Корнелиус (*Friz Kornelius*). Работата в имението е полска и свързана предимно с прибирането на сено. От документираните източници и видно, че пленените със статут на войници получават дневна субсидия от 60 пфенинга за храна, а пленниците с офицерско звание са назначавани с по-големи заплати срещу представяне на документ. Към владението са сформирани финансово отделение и каса, в които се отбелязват и се изплащат заплатите на военнопленниците. С цел да подпомагат семействата си затворниците получават правото да изпращат от 20 и повече марки по домовете си. Всички прояви на работниците пленници инспектор Фриц Корнелиус е задължен да докладва в основния лагер или на командването на военния корпус²⁷.

Подобни са практиките и дейностите в селскостопанските райони Мюнстерланд, Зауерланд, Саксония, Източна Пруссия, Бавария. Работата в стопанствата и фермите се приема за сравнително лека и добра във всички германски провинции. Тя е предпочитана и от самите затворници. В селскостопанските работни отряди са насочвани пленници от славянските държави – най-много от Русия, Полша и Сърбия. Докато пленниците от западните вражески държави са използвани в промишлеността, тежката индустрия, за добив на руди и др.²⁸

От пролетта на 1916 г. голям брой затворници са назначени на работа в елзаските мини, в баварската железодобивна и въгледобивна индустрия. В минното дело в Рурската област са засти около 56 000 военнопленници. С напредването на войната търсенето на работници за оръжейната промишленост се увеличава и конвенционалните разпоредби се пренебрегват и игнорират²⁹. Във фабриките за боеприпаси и оръжия в Баден, Вестфалия, Вюртемберг и на други места се назначават военнопленници. Немалка част от затворниците се насочват в работните команди на химическата промишленост в BASF³⁰ – Лудвигсхафен, заводите в Кемниц и Карлсруе, в тежкото машиностроене – Райнметал (*Rheinmetall*) в Манхайм, Дюселдорф, Айзенах и други²⁸.

Включването на военнопленниците в трудовите команди на индустрията, стопанските дейности и услуги демонстрират нови аспекти от организацията на техния живот на лагерници. Диференцират се условията на труд и се децентрализира лагерната система в Германската империя – от затворена лагерната структура се отваря и служи на военната икономика – реалност, която използват всички страни участнички във въоръжения конфликт.

Очертаната рамка на военнопленническите лагери в Германския райх разкрива, че те се изграждат, при зачитане на подписаните международните договорености, като някои с развитието на войната не се спазват. В структурно отношение лагерната система е децентрализирана, функционираща на принципите на утилитаризъм и реципрочност. Своеобразен фазов модел³¹, който илюстрира бюрократичната и организационна същност и безразсъдство на министерските, регионалните и местни военни власти, издаващи укази, насоки, заповеди и разпоредби. Де юре пледиращи за хуманно отношение, грижа и култура, но де факто енигма за реалната действителност на живота зад „бодливата тел“, в годините на Голямата световна война.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ **Гьорц, Б. Лилов, Е.** (2013). Битката, която промени Европа. <<https://www.dw.com › битката-к...1715631> 29.11.2024>

² **Глушкова, Св.** (2011). Аристократът Шарл Морис Талейран – дипломатът на новото време. – В: Модерният историк 2. Юбилеен сборник в чест на проф. дин Андрей Пантев. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 86–87.

³ **Krumeich, G.** (2014). *Der Erste Weltkrieg. Die 101 wichtigsten Fragen*. München, S. 13.

⁴ **Спиридонов, В.** (2004) Възход и падение. История на Германия (1914–1945). В. Търново: Gaberoff, 108.

⁵ **Стефанова, Сл.** Френско-германски мир, 1871 г., Прелиминарен версайски договор 26 февруари 1871 г. <<https://www.istorianasveta.eu/ct-menu-item-7/684-.html> 14.01.2024>

⁶ *Кодекс на Либер* – първият официален цялостен кодифициран закон за поведение по време на военно положение. Издаден е в САЩ на 24 април 1863 г. по време на Гражданската война. Подписан е от президента Ейбрахам Линкълн.

⁷ **Спиридонов, В.** (2004) Възход и падение. История на Германия (1914–1945). В. Търново: Gaberoff, 56–57.

⁸ **Krumeich, G.** (2014), Der Erste Weltkrieg. Die 101 wichtigsten Fragen. München, S.130.

⁹ <https://erster-weltkrieg.dnb.de/WKI/Web/DE/Navigation/Kriegsalltag/Kriegsgefangenschaft/kriegsgefangenschaft.html> 22.02.2024>

¹⁰ **Krumeich, G.** (2014). Der Erste Weltkrieg. Die 101 wichtigsten Fragen. München, S. 131.

¹¹ **Стефанова, Сл.** (1958). IV-та хагска конвенция относно законите и обичаите на сухоземната война, 1907 г. – В: Международни актове и договори (1648 – 1918). София: Наука и изкуство, 425–434.

¹² **Hinz, U.** (2006). Gefangen im Großen Krieg. Kriegsgefangenschaft in Deutschland 1914–1921. Essen: Klartext Verlag, S. 73.

¹³ **Стефанова, Сл.** (1958), IV-та хагска конвенция относно законите и обичаите на сухоземната война, 1907 г. – В: Международни актове и договори (1648 – 1918) ,София: Наука и изкуство, 425-434.

¹⁴ https://www.wikiwand.com/de/Liste_der_Kriegsgefangenenlager_in_Deutschland_1914-1918 13.11.2023>

¹⁵ **Müller, G.** Das Kriegsgefangenenlager Grafenwöhr - zu Beginn des Ersten Weltkrieges größtes Gefangenenlager Bayerns. <https://www.heimatforschung-regensburg.de/2282/1/1107021_DTL1747.pdf 10.11.2023>

¹⁶ **Kelimes, D.** (2021) Gefangen hinter Stacheldraht! Das Gefangenenlager Mannheim im Ersten Weltkrieg <<https://www.marchivum.de/de/blog/stadtgeschichte-75> 02.11.2023>

¹⁷ **Wozniak, Th.** (2011), Kriegsgefangene des Ersten Weltkriegs in Quedlinburg (1914–1922), In: Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands 57, S. 125–154.

¹⁸ **Hinz, U.** (2006), Gefangen im Großen Krieg. Kriegsgefangenschaft in Deutschland 1914-1921. Klartext Verlag, Essen. S. 110.

¹⁹ <<http://www.hpgrumpe.de/meschede/lager/augenzeugen.htm> 02.10.2023>

²⁰ **Hinz, U.** (2006), Gefangen in Großen Krieg. Kriegsgefangenschaft in Deutschland 1914-1921. Klartext Verlag, Essen. 111-112.

²¹ Das Kriegsgefangenenlager Meschede 1914 -1918..hpgrumpe.de <<http://www.hpgrumpe.de/meschede/lager/relig.htm> 23.10.2022>

²² **Kardinal Mercier** und sein Widerstand gegen Deportationen. < <https://www.hpgrumpe.de/meschede/lager/kardinal-mercier.htm> 22.01.2023.>

²³ **Hinz, U.** (2006), Gefangen in Großen Krieg. Kriegsgefangenschaft in Deutschland 1914-1921. Klartext Verlag, Essen. 121-123.

²⁴ **Dürringer, D. Klimaschewski. M.** Kriegsgefangene <https://www.lwl.org/westfaelische-geschichte/portal/Internet/input_felder/langDatensatz_ebene4.php?urlID=952&url 27.09.2023>

²⁵ **Стефанова, Сл.** (1958), IV-та хагска конвенция относно законите и обичаите на сухоземната война, 1907 г. . – В: Международни актове и договори (1648 – 1918), София. Наука и изкуство, 430-434.

²⁶ **Kelimes, D.** (25.01.2021)Gefangen hinter Stacheldraht! Das Gefangenenlager Mannheim im Ersten Weltkrieg <<https://www.marchivum.de/de/blog/stadtgeschichte-75> 12.10.2023>

²⁷ **Dürringer, D. Klimaschewski. M.** Kriegsgefangene < https://www.lwl.org/westfaelische-geschichte/portal/Internet/input_felder/langDatensatz_ebene4.php?urlID=952&url 09.09.2023>

²⁸ Der Erste Weltkrieg < https://www.bundesarchiv.de/zwangsarbeit/geschichte/kaiserreich/erster_weltkrieg/index.html 21.11.2023>

²⁹ **Pöppinghege, R.** Kriegsgefangenenlager in Westfalen. < https://www.lwl.org/westfaelische-geschichte/portal/Internet/input_felder/langDatensatz_ebene4.php?urlID=38& 5.11.2023>

³⁰ **BASF** (Badische Anilin- und Sodafabrik) - фабрика за анелин и сода.

³¹ **Hinz, U.** (2006), Gefangen in Großen Krieg. Kriegsgefangenschaft in Deutschland 1914-1921. Klartext Verlag, Essen. 121-123.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Глушкова, Св. Аристократът Шарл Морис Талейран – дипломатът на новото време. – В: Модерният историк 2. Юбилеен сборник в чест на проф. дин Андрей Пантев. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2011 [Glushkova, Sv. (2011). Aristokratat Sharl Moris Taleyrn – diplomatat na novoto vreme. – V: Moderniat istorik 2. Yubileen sbornik v chest na prof. din Andrey Pantev. Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2011].

Гьорц, Б., Лилов, Е. Битката, която промени Европа, 2013 [Gyorts, B., Li-lov, E. (2013). Bitkata, koyato promeni Evropa, 2013] – <<https://www.dw.com/битката-к...1715631>>

Спирidonov, В. (2004) Възход и падение. История на Германия (1914–1945). Велико Търново: Gaberoff, 2004 [Spiridonov, V. (2004) Vazhod i padenie. Istoriya na Germaniya (1914–1945). Veliko Tarnovo: Gaberoff, 2004].

Стефанова, Сл. IV-та хагска конвенция относно законите и обичаите на сухоzemната война, 1907 г. – В: Международни актове и договори (1648–1918). София: Наука и изкуство, 1958 [Stefanova, Sl. (1958). IV-ta hagska konventsia otnosno zakonite i obichaite na suhozemnata voyna, 1907 g. – V: Mezhdunarodni aktove i dogovori (1648–1918). Sofia: Nauka i izkustvo, 1958].

Düringer, D. Klimaschewski. M. Kriegsgefangene. <https://www.lwl.org/westfaelische-geschichte/portal/Internet/input_felder/langDatensatz_ebene4.php?urlID=952&url=

Hinz, U. Gefangen im Großen Krieg. Kriegsgefangenschaft in Deutschland 1914–1921. Essen: Klartext Verlag, 2006.

Kardinal Mercier und sein Widerstand gegen Deportationen. <<https://www.hpgrumpe.de/meschede/lager/kardinal-mercier.htm>>

Kelimes, D. Gefangen hinter Stacheldraht! Das Gefangenenlager Mannheim im Ersten Weltkrieg, 2021. <<https://www.marchivum.de/de/blog/stadtgeschichte-75>>

Krumeich, G. Der Erste Weltkrieg. Die 101 wichtigsten Fragen. München, 2014.

Müller, G. Das Kriegsgefangenenlager Grafenwöhr – zu Beginn des Ersten Weltkrieges größtes Gefangenenlager Bayerns. <https://www.heimatforschung-regensburg.de/2282/1/1107021_DTL1747.pdf>

Pöppinghege, R. Kriegsgefangenenlager in Westfalen. <https://www.lwl.org/westfaelische-geschichte/portal/Internet/input_felder/langDatensatz_ebene4.php?urlID=38&

Wozniak, Th. Kriegsgefangene des Ersten Weltkriegs in Quedlinburg (1914–1922). – In: Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands 57, 2011.

https://www.wikiwand.com/de/Liste_der_Kriegsgefangenenlager_in_Deutschland_1914-1918

<https://www.hpgrumpe.de/meschede/lager/relig.htm>